

Στα εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια του πλειστόκαινου (ένα εκατομμύριο ως 10.000 χρόνια πριν από την εποχή μας), τέσσερις φορές η επιφάνεια του πλανήτη σκεπάστηκε από παγετώνες, ενώ άλλες τόσες έλιωσαν οι πάγοι ή αποσύρθηκαν στους πόλους. Δεν μπορούμε να ξέρουμε αν και σήμερα βρισκόμαστε σε ένα μεσοπαγετώδες διάστημα. Τελευταία φορά, που αποσύρθηκαν οι πάγοι, ήταν πριν από δέκα χιλιάδες χρόνια, ενώ το πιο σύντομο παλαιότερο μεσοπαγετώδες διάστημα ξεπερνά τα 60.000.

Μέσα σ' αυτά τα ασύλληπτα χρονικά μεγέθη ξεκίνησε η εποποιία των ανθρωπίδων, των πλασμάτων εκείνων που κατασκεύαζαν και χρησιμοποιούσαν εργαλεία, εγκαινιάζοντας την Παλαιολιθική εποχή. Πρώτη φορά, το κατάφεραν στα σκοτεινά χρόνια, όταν η Γη είχε σκεπαστεί από πάγους. Πριν από ένα εκατομμύριο χρόνια έζησε ο παλαιότερος Ολντουβάν της Τανγκανίκας, στην Αφρική, και πριν από μισό εκατομμύριο χρόνια ο τελευταίος γνωστός μας απόγονός του. Ήταν ένα πλάσμα που κατεργαζόταν τις πέτρες κι είχε κρανίο όμοιο με του ανθρώπου αλλά χαρακτηριστικά και ανθρώπινα και του αυστραλοπίθηκου. Οι επιστήμονες δε συμφωνούν, αν ήταν κάποιος κλάδος που εξαφανίστηκε ή ένα ενδιάμεσο είδος. Θεωρούν, όμως, την υποπερίοδο του κατώτερου πλειστόκαινου (ένα εκατομμύριο ως πεντακόσιες χιλιάδες χρόνια πριν από την εποχή μας) ως τη μοιραία φάση των αυστραλοπιθήκων.

Κατάφεραν να επιζήσουν την πρώτη παγετώδη περίοδο αλλά χάθηκαν λίγο μετά την έναρξη της δεύτερης.

Από την αρχή της Παλαιολιθικής εποχής ξεκίνησε να ξεχωρίζει το ενδιάμεσο εκείνο είδος του Αρχανθρώπου, που οδηγούσε στον Παλαιoάνθρωπο και στον Νεοάνθρωπο. Ο πρώτος ανήκει στον κλάδο των πιθηκάνθρωπων με κορυφαίο τους εξελιγμένο είδος τον άνθρωπο του Νεάντερταλ. Είχε απλωθεί νωρίς και στην Ευρώπη, αν κρίνουμε από τα ευρήματα στο σπήλαιο Γκραν Ντολίνα της Βόρειας Ισπανίας, που έχουν ηλικία 800.000 χρόνια και νεαντερτάλια χαρακτηριστικά. Άλλωστε, το μέσο πλειστόκαινο (μισό εκατομμύριο ως εκατό χιλιάδες χρόνια πριν από την εποχή μας) ανήκει στους πιθηκάνθρωπους. Δεν γνωρίζουμε ακόμα, αν αυτοί είναι που κάποια στιγμή χωρίστηκαν στους κλάδους του χωρίς μέλλον νεάντερταλ και του σάπιενς ή αν ο Νεοάνθρωπος έμεινε εκατοντάδες αιώνες σε μια κατάσταση αναμονής και, μόλις πριν από εκατό χιλιάδες χρόνια, βγήκε στην επιφάνεια με τα χαρακτηριστικά του χόμο σάπιενς (*homo sapiens*) κατακτώντας με μεγάλη ταχύτητα όλα τα στάδια της εξέλιξης. Αν κάτι τέτοιο συνέβη, η Φύση, και στην περίπτωση του ανθρώπου, φέρθηκε, όπως με τα θηλαστικά και τους δεινόσαυρους, τοποθετώντας στην αφετηρία πολλούς, ώστε κάποιο είδος να επιβιώσει. Πάντως, από την υποπερίοδο του ανώτερου πλειστόκαινου και δώθε, ο κόσμος ανήκει στον χόμο σάπιενς.

Στα 1996, η επικρατούσα άποψη ανάμεσα στους επιστήμονες ήταν ότι ο πρόγονος του

ανθρώπου έμαθε να βαδίζει όρθιος πριν από πέντε με επτά εκατομμύρια χρόνια. Τρία με τέσσερα εκατομμύρια χρόνια πριν από την εποχή μας, άρχισε η γρήγορη εξέλιξη του εγκεφάλου, που οδήγησε στη δημιουργία του είδους άνθρωπος: χόμο (homo). Η κατασκευή και χρήση εργαλείων ήταν το επόμενο στάδιο. Μόλις πριν από εκατό χιλιάδες χρόνια άρχισε η εποχή του έμφρονα ανθρώπου, του χόμο σάπιενς (homo sapiens), του οποίου η επικράτηση πάνω στη Γη είναι υπόθεση των τελευταίων 40.000 χρόνων.

Οι αρχαιολόγοι τοποθετούν την αρχή της Παλαιολιθικής εποχής γύρω στα 600.000 χρόνια πριν από την εποχή μας και τη χωρίζουν σε τρεις περιόδους: Η αρχαιότερη εκτείνεται ως πριν από 100.000 χρόνια και η μέση από εκεί ως πριν από 33.000, οπότε αρχίζει η νεότερη. Οι δυο πρώτες περίοδοι καλύπτουν το 95% της συνολικής χρονικής διάρκειας, ενώ η τρίτη μόλις το 5%. Θα έλεγε κανείς πως το μεγαλύτερο μέρος της Παλαιολιθικής εποχής ξοδεύτηκε στην αναμονή. Το διάστημα ως πριν από 33.000 χρόνια, οι επιστήμονες το χαρακτηρίζουν ως στατικό, ενώ από εκεί κι έπειτα η εξέλιξη παίρνει δυναμικό χαρακτήρα, διόλου παράξενο, καθώς έχει ήδη επικρατήσει ο χόμο σάπιενς.

Στην αρχή, οι πέτρες χρησιμοποιήθηκαν σαν εργαλεία χωρίς καμιά επεξεργασία. Μετά, πέρασαν από μια χοντροκομμένη κατεργασία, ίσα που να γίνουν βολικές στο κράτημα και να χρησιμοποιηθούν για πιο δυνατό χτύπημα: Ήταν στη λεγόμενη Χελλαία περίοδο, όταν το κλίμα άρχισε να γίνεται θερμό, στο μακρόχρονο διάστημα της δεύτερης μεσοπαγετώδους φάσης. Καθώς άρχιζε η τρίτη φάση των παγετώνων και το κλίμα γινόταν όλο και πιο ψυχρό, ο πρόγονος του σύγχρονου ανθρώπου ανακάλυψε την επεξεργασία της πέτρας από πυρίτη, ώστε να γίνει λεπτό και αιχμηρό εργαλείο: Με αυτό, μπορούσε πια να γδέρνει τα θηράματά του, πριν να τα ψήσει, καθώς είχε ήδη ανακαλύψει και τη χρήση της φωτιάς: Είναι η Μουστιαία περίοδος, όταν παρουσιάστηκαν τα μαμούθ και οι αρκούδες των σπηλαίων. Στο δεύτερο μισό της τελευταίας φάσης των παγετώνων, που ήδη είχαν αρχίσει να υποχωρούν, τα ζώα πια αφθονούσαν και οι λεπίδες από πυρίτη είχαν γίνει πολύ πιο αιχμηρές. Ήταν η Σολουστραία περίοδος, την οποία διαδέχτηκε η Μαγδαληναία, όταν το κλίμα ήταν ακόμα ψυχρό και ξερό και τα μαμούθ εξαφανίζονταν: Ο χόμο σάπιενς χρησιμοποιούσε πια και το αγκίστρι κι είχε ανακαλύψει και μια καινούρια πρώτη ύλη για να φτιάχνει τα εργαλεία του: Το κόκαλο. Κι ακόμα, προσπαθούσε να αποτυπώσει την καλαισθησία του σε σχήματα και διακοσμητικές εικόνες.

Πού όμως μπορεί να έγινε η ανθρωποποίηση του ανθρώπου; Πού δηλαδή γεννήθηκε ο πρώτος πραγματικός γενάρχης του είδους χόμο (homo); Η απάντηση στο ερώτημα απασχόλησε για πολλές δεκαετίες τους ανθρωπολόγους, ως τη στιγμή που αντελήφθησαν

ότι το πρόβλημα δεν είχε δα και τόση σημασία. Μόνο εθνικιστικοί λόγοι θα μπορούσαν να υπαγορεύσουν τη διεκδίκηση της πρωτιάς ή συμφέροντα που έχουν να κάνουν με θέματα τουριστικής αξιοποίησης. Άλλωστε, τίποτα δεν αποκλείει αυτή η περίφημη ανθρωποποίηση να έγινε σε πολλά μέρη, περίπου την ίδια εποχή. Οι ειδικοί έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η ανθρωποποίηση πρέπει να έγινε στα όρια κάποιας στέπας. Και μια τέτοια στέπα θα μπορούσε να υπάρξει οπουδήποτε.

Στην κρίσιμη περίοδο, στέπα ήταν κι όλη η έκταση από τις Ινδίες ως τα Βαλκάνια. Κι αυτή ήταν μια από τις αιτίες για τις οποίες ξέσπασε ο μεγάλος καβγάς στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1970. Η αλήθεια είναι ότι, από το 1948, ο Γάλλος ανθρωπολόγος Σοτέρ (M.S. Sauter) είχε αναρωτηθεί, αν «θα μας δώσει η Ελλάδα και το θαύμα της Παλαιολιθικής εποχής», ενώ ο Σοβιετικός Ντέμπετζ, στα 1951, δήλωσε πως ήταν πεισμένος ότι ο άνθρωπος, που κατοίκησε στην Ελλάδα, «δεν ήρθε από αλλού». Και στα συμπεράσματα του Παγκόσμιου Ανθρωπολογικού και Εθνογραφικού Συνεδρίου, στο Τόκιο το 1968, αναφερόταν ότι «ο ίδιος κατά βάση τύπος ανθρώπου έζησε στα Βαλκάνια από την αρχαιότερη Παλαιολιθική εποχή ως την εποχή του Χαλκού».

Ένα ανθρώπινο κρανίο που είχε βρεθεί στη σπηλιά των Πετραλώνων, στη Χαλκιδική, είχε αρχικά χρονολογηθεί στα 50 με 75.000 χρόνια πριν από την εποχή μας και είχε καταταγεί στους Νεάντερταλ, αν και όλοι σημείωναν πως το κρανίο είναι πολύ μικρό για τους αντίστοιχους αυτής της εποχής. Νέα χρονολόγηση, με βάση και την πανίδα της σπηλιάς (τα ζώα δηλαδή που εκτιμήθηκε ότι έζησαν την ίδια εποχή με την κυρία, στην οποία ανήκε το κρανίο), ανέβασε το εύρημα στα 75 με 150.000 χρόνια πριν από την εποχή μας. Στα 1977, ο ανθρωπολόγος Άρης Πουλιανός υποστήριξε ότι το κρανίο έχει ηλικία 700 χιλιάδες χρόνια, ανήκει σε αρχάνθρωπο και, σε συνδυασμό με τα ευρήματα των κατώτερων από αυτό γεωλογικών στρωμάτων, αποδεικνύει ότι η ανθρωποποίηση του ανθρώπου έγινε στον Ελλαδικό χώρο. Αυτόματα, οι επιστήμονες χωρίστηκαν σε υποστηρικτές και σε χλευαστές αυτής της άποψης. Ο καβγάς επικεντρώθηκε στην ηλικία του κρανίου, που ανήκε σε μια, για την εποχή της, 25χρονη γριούλα. Ο Πουλιανός προσκόμισε τα πειστήριά του στο τραπέζι:

Πρώτα απ' όλα, ένας σταλαγμίτης που κάποια στιγμή έκλεισε τη σπηλιά. Ένα εργαστήριο της Ιαπωνίας χρονολόγησε κομμάτι από τον αρχικό σχηματισμό στα 300.000 χρόνια. Ένα καναδέζικο εργαστήριο έδωσε ηλικία 300 με 350.000 χρόνια. Ο Πουλιανός υπολόγισε ότι ο σταλαγμίτης έκλεισε τη σπηλιά πριν από 600.000 χρόνια και άρα, ό,τι υπήρχε μέσα, ήταν παλαιότερο. Κι ο Ούγγρος ειδικός Κρετζόι χρονολόγησε τα ευρήματα της μικροπανίδας της σπηλιάς στα 700.000 χρόνια.

Αμείλικτος πολέμιος αυτής της άποψης, ο καθηγητής Ιωάννης Μελέντης πήρε ρινίσματα

από το κρανίο και τα έστειλε στη Γερμανία για ραδιοχρονολόγηση: Η ετυμηγορία ήταν 250 χιλιάδες χρόνια ή, όπως θα έλεγε και κάποιος νομικός, μια «σολομώντεια λύση». Ταυτόχρονα, όμως, ανέβασε τα χρονικά όρια, μέσα στα οποία έπρεπε να αναζητηθούν οι απαρχές της Παλαιολιθικής εποχής στον Ελλαδικό χώρο.

Τον τρόπο με τον οποίο έφτασε ο άνθρωπος στον Ελλαδικό χώρο, αν δε ανθρωποποιήθηκε εκεί, προσπάθησε να τον εξηγήσει ο αρχαιολόγος καθηγητής Δημήτρης Θεοχάρης, ο ίδιος που έφερε στο φως την απέραντη νεολιθική πολιτεία στο Σέσκλο. Τα ζώα της σπηλιάς των Πετραλώνων, όπως κι αυτά των οποίων απομεινάρια βρέθηκαν και στις σπηλιές Ασπροχάλικου και Καστρίτσα της Ηπείρου, Φράγχθι της Αργολίδας, στο Σεϊντί της Βοιωτίας, αλλά και στη Μεγαλόπολη και στην κοιλάδα του Πηνειού, ανήκουν τα περισσότερα στην πανίδα στέπας. Οι ρινόκεροι μαρτυρούν ζεστό κλίμα, ενώ τα άλογα, το βασιλικό ελάφι, το πλατόνι, το άγριο μουλάρι της στέπας και ο αλπικός σκύλος, όπως και η αρκούδα του Ασπροχάλικου, πιστοποιούν κλίμα ψυχρό. Τίποτα δεν αποκλείει, λοιπόν, τα ζώα αυτά να μετανάστευαν από τις πιο βόρειες και παγωμένες χώρες για να ξεχειμωνιάζουν στους ήπιους τόπους του Ελλαδικού χώρου. Σε μια τέτοια περίπτωση, ο πρόγονος του ανθρώπου δε θα καθόταν πίσω αλλά θα τα ακολουθούσε. Ήταν γι' αυτόν και τροφή και πρώτη ύλη για τα εργαλεία του.

Εργαλεία της Παλαιολιθικής εποχής βρέθηκαν άφθονα στη Θεσσαλία: Λειασμένες κροκάλες στην Ξεριά του Βόλου χρονολογήθηκαν 500 με 300.000 χρόνια πριν από την εποχή μας, ενώ και στην υπόλοιπη πεδιάδα βρέθηκαν κατεργασμένες πέτρες που εκτιμήθηκε ότι ανήκουν σε εποχές πριν από 200.000 ως και 33.000 χρόνια.

Από τη Σιάτιστα προέρχεται κι ένας χειροπέλεκυς από πρασινωπό τραχύτη, που κατασκευάστηκε πριν από 100.000 χρόνια: Έχει μήκος 15 εκατοστά και 3 χιλιοστά και πλάτος 10 πόντους. Κι αν θυμηθούμε ότι την εποχή πριν από 500.000 χρόνια ο Θερμαϊκός ήταν στεριά, εύκολα μπορούμε να αναπλάσουμε μια βόλτα από τη Χαλκιδική ως τους πρόποδες του Ολύμπου.

Όμως, το μέγλωμα του εγκεφάλου, η κατάκτηση των σταδίων της εξέλιξης και η γρήγορη πορεία προς τον πολιτισμό συνοδεύτηκαν με το τιθάσευμα των ορμών, τη γέννηση της ντροπής και τη δημιουργία των αναγκών για βαθύτερη σκέψη και πιο ώριμη ψυχαγωγία. Από τα αχαλίνωτα όργανα του μεθυσιού της διονυσιακής λατρείας ως το θαύμα της ελληνικής τραγωδίας, η πορεία ήταν σχετικά σύντομη.

(Έθνος της Κυριακής, 18.6.2000) (τελευταία επεξεργασία, 1.9.2009)